

Для посилання:

Гончарова Н. О. Сучасна структура дидактичних матеріалів з географії [Текст] / Н. О. Гончарова // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Пед. думка, 2011. – Вип. 11. – 800 с. – С. 221–227.

СУЧАСНА СТРУКТУРА ДИДАКТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ З ГЕОГРАФІЇ

Н. О. Гончарова,
Інститут педагогіки НАПН України

Постановка проблеми. «Усе тече, усе змінюється» – стверджував давньогрецький вчений VI ст. Геракліт. Це справді так. Учитель вже не є єдиним носієм знань. Нині в умовах науково-технічного прогресу, коли змінюються система цінностей, ідеологія суспільства, ускладнюється соціальна роль вчителя, підвищуються вимоги до його професійної компетентності; він має орієнтуватися у тенденціях розвитку психології, педагогіки, методики та інших наук; має передбачати насамперед поліпшення якості географічної освіти; створювати умови для особистісного розвитку і самореалізації майбутнього громадянина країни [1; 2; 3].

Шкільна географічна освіта спрямована на формування в учнів просторового уявлення про земну поверхню, а також розвиток умінь усвідомлено орієнтуватися у соціально-економічних, суспільно-політичних і геоecологічних подіях у державі, у світі. Географія наразі є не тільки джерелом нових відомостей про Землю, але й основою для формування гуманістичного світогляду, виховання дбайливих господарів, любові до рідного краю, набуття умінь і навичок адаптації до навколишнього середовища, адекватної поведінки в ньому [8].

Чому так важко навчити дітей учитися? Робота вчителя на уроці насамперед орієнтована на середнього учня. У кожному класі, як відомо, є «слабкіші» і «сильніші», і поки пояснюється новий матеріал чи то відбувається повторення вже засвоєного, одні не встигають, бо не розуміють, а іншим уже не цікаво, навіть нудно чути те, що давно ними засвоєне. Учитель за таких обставин не в змозі регулярно контролювати знання кожного учня. У результаті – прогалини в знаннях і згасання інтересу учнів до навчання [9].

Відомо, що школярі усвідомлюють, а отже, і засвоюють тоді, коли це стає предметом їхньої діяльності. Узагалі, щоб поняття було засвоєним, слід його повторити кілька разів. Як цього досягти так, щоб і учням було цікаво, і від програми не відстати, охопити кожного учня, навіть байдужого?

Над цими питаннями замислювався не один науковець і методист. Слід згадати відомі імена Песталоцці, Канта, Н. Н. Баранського, В. П. Максаківського, В. Ф. Шаталова. Кожен з них шукав і знаходив нові форми і методи зацікавлення школярів, використовуючи системний підхід у навчанні, засоби унаочнення, інтеграційні зв'язки і можливості навчальних предметів. Наразі значного поширення набули опорно-інформаційні і структурно-логічні схеми. Ефективним є використання різноманітних дидактичних матеріалів. Утім, методичних посібників і дидактичних матеріалів до окремих курсів шкільної географії вкрай недостатньо, що особливо ускладнює роботу молодих спеціалістів.

Аналіз останніх досліджень. Учитель має орієнтуватися на творчий підхід до організації навчання; здійснювати перехід від пам'яті до мислення й дії; не просто передавати навчальну інформацію, а стимулювати, заохочувати школярів до активності, створювати умови для самостійного розв'язання проблемних завдань [2].

Ще в середині 70-х років ХХ ст. у школі постало питання, як не втратити інтерес учнів до навчання. На допомогу прийшли нетрадиційні форми проведення уроків, які, наразі, набули значного поширення. Саме на таких уроках поєднуються різноманітні види діяльності, застосовується комплекс дидактичних матеріалів [6].

В Україні останнім часом накопичено позитивний досвід застосування різноманітних засобів схематичної наочності в процесі вивчення географії, які були запропоновані В. Ф. Шаталовим. Зокрема, пропонується використання листів опорних сигналів (М. С. Винокур), структурно-логічні схеми (О. Я. Скуратович), опорно-інформаційні схеми (С. Г. Кобернік, Р. Р. Коваленко), структурно-логічні сигнальні схеми (Л. П. Вішнікіна).

Існують авторські розробки карток-завдань для 6 класу (А. І. Коваленко, В. В. Коваленко, Е. В. Бугрий). Вчителька географії м. Комсомольська розробила і ефективно використовує на своїх уроках картки-інструкції і картки-завдання для самостійних робіт учнів [9].

Усе це допомагає активізувати пізнавальну діяльність учнів, дає змогу інтенсифікувати процес навчання і створювати певний резерв годин.

Мета статті. Зважаючи на актуальність означеної проблеми, метою дослідження є питання методики застосування дидактичних матеріалів з географії в основній школі.

Метою статті також є визначення дидактичних матеріалів як поняття, їх сучасна класифікація, обґрунтування методики використання дидактичних матеріалів з географії в основній школі, акцентування уваги на розробках рекомендацій щодо диференційованого підходу до дидактичних матеріалів, розкритті можливостей підвищення ефективності сучасного уроку із використанням засобів унаочнення, карток-завдань, ігрових дидактичних матеріалів.

Відповідно до мети ми розв'язували такі завдання: проаналізувати стан дослідженості проблеми використання дидактичних матеріалів у навчально-виховному процесі в психолого-педагогічній та методичній літературі, визначити місце і значення дидактичних матеріалів у системі сучасних засобів навчання географії в основній школі, обґрунтувати можливості використання дидактичних матеріалів на уроках. Отже, у статті йтиметься і про ці аспекти наукової діяльності.

Основна частина. Перед тим, як ознайомитись із сучасною класифікацією дидактичних матеріалів, слід розкрити зміст цього поняття.

У вільній енциклопедії «Вікіпедія» читаємо, що дидактичний матеріал – це особливий тип наочного навчального посібника, переважно карти, таблиці, набори карток з текстом, цифрами або малюнками тощо, які роздаються учням для самостійної роботи в класі і вдома або демонструються вчителем перед усім класом [10]. Зважаючи і на інші визначення цього поняття, узагальнимо: дидактичні матеріали – це допоміжні матеріали, що використовуються на уроці для поліпшення навчального процесу і поглиблення засвоєння навчального матеріалу. До них належать картки із завданнями, кросвордами, ребусами, головоломками, задачами; листи опорних сигналів (ЛОС), опорно-інформаційні схеми (ОІС), структурно-логічні схеми (СЛС), структурно-логічні сигнальні схеми (СЛСС), таблиці, картини, слайди, діафільми, фотографії, твори мистецтва тощо [4; 5].

Аналіз сучасного стану дидактичних матеріалів дає змогу зробити їх класифікацію (рис. 1).

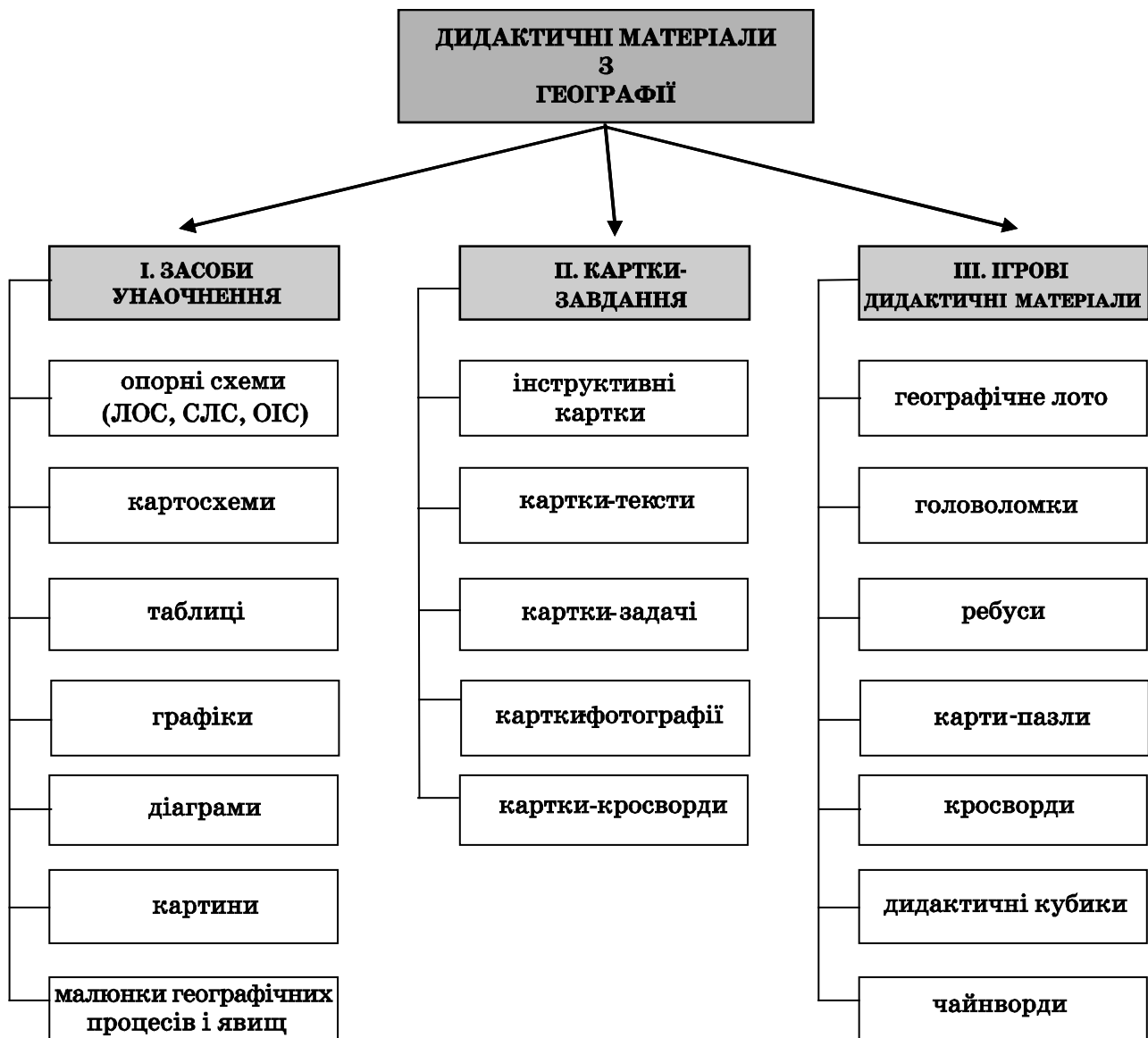

Рис. 1. Схема сучасної класифікації дидактичних матеріалів з географії

Отже, умовно можна виокремити три групи дидактичних матеріалів: 1) засоби унаочнення; 2) картки-завдання; 3) ігрові дидактичні матеріали.

Усі вони є роздатковими навчально-корегуючими і контролюючими рівень знань учнів допоміжними засобами. Їх виготовляють або друкарським способом, або вчитель розробляє їх самотужки. Використовуються дидактичні матеріали як індивідуальні або групові завдання для повторення і закріплення нового навчального матеріалу, під час виконання практичних, самостійних і контрольних робіт [4; 5].

Діти, яких ми навчаємо, різні за своїми здібностями до засвоювання знань. Одні засвоюють знання тільки на репродуктивному рівні: можуть розповісти те, що говорив учитель на уроці, і на більше не здатні. Інші не лише відтворюють те, що вивчалось на уроці, а й можуть розв'язати завдання, які вчитель пропонує зробити за зразком. Є діти, яким засвоєння знань, виконання вправ і практичних робіт дається легко й не викликає напруженої розумової діяльності, вони завжди недовантажені навчальною роботою, оскільки стереотипи засвоюють легко, а глибинні пласти їх мислення залишаються бездіяльними.

Звідси випливає основне завдання вчителя – повністю задіяти в навчанні географії інтелектуальний потенціал всієї групи дітей. Проте цього не можна досягти тільки шляхом озброєння їх визначеною сумою знань, умінь і навичок, інакше мислення так і залишається бездіяльним. Головний акцент треба зробити не на запам'ятовуванні навчальної інформації, а

на її глибокому розумінні, на навчанні самостійно використовувати знання в нестандартній ситуації у процесі розв'язання завдань.

Отже, головне завдання вчителя полягає не тільки в забезпеченні засвоєння кожною дитиною наукових знань, але й у тому, щоб кожна з них оволоділа самою навчальною діяльністю. Основний шлях розв'язання цих проблем, на нашу думку, заміна традиційної технології навчання. Стосовно географії – це навчання з використанням структурно-логічних схем (СЛС). Дидактичною основою технології є теорія змісту освіти І. Лернера. Для курсу «Географія материків і океанів» розроблено тринадцять СЛС. Схеми диференційовані за трьома рівнями засвоєння знань.

I рівень. Спочатку учні повинні засвоїти знання у результаті сприймання, осмислення, запам'ятовування й відтворення їх репродуктивно. У схемах показана логіка розкриття та ієрархія причинно-наслідкових зв'язків між поняттями за принципом супідрядності, завдяки чому учні орієнтуються в складних природних процесах і засвоєння теоретичних знань стає доступним для дитячого розуміння. Учні засвоюють їх послідовно і свідомо.

II рівень. Подальшому розвитку мислення відповідає навчальна діяльність, спрямована на систематичне застосування здобутих знань у знайомих (за зразком) і нових ситуаціях. Досвід здійснення способів діяльності стає вміннями й навичками. За допомогою зазначеного в СЛС порядку виконання розумових і практичних дій учні самостійно виявляють причинно-наслідкові зв'язки, закономірності, пояснюють особливості формування й розвитку систем, роблять висновки, прогнозують, передбачають наслідки. Відображені в СЛС логічні зв'язки не обмежують самостійності учнів, а є зразком для їх аналізу й багаторазового застосування в нових ситуаціях, розширюють можливості подальшого розвитку розумових здібностей: уміння аналізувати, синтезувати, інтегрувати тощо.

III рівень. Досвіду творчої діяльності учні набувають у результаті розв'язання проблем і проблемних завдань. В основі таких завдань закладено діалектична суперечність між знаннями, які мають учні, і новими фактами й явищами, для пояснення яких здобутих знань недостатньо. Саме тому учень не може виконати завдання відомими йому способами і повинен самостійно знайти новий спосіб розв'язання поставленого завдання. Щоб розв'язати такі завдання, учень має в заданій системі проаналізувати всі взаємозв'язки, скласти план розв'язання завдання, в логічній послідовності відобразити ланцюжок своїх роздумів (бажано письмово). Виконуючи такі завдання, учні можуть доповнити схеми й вдосконалити їх. Для цього на схемах залишені пусті блоки. На основі глибокого аналізу взаємозв'язків між окремими системами блоків теоретичного матеріалу учні можуть самі складати творчі завдання.

Розроблені творчі завдання з курсу 7 класу відповідно до кожної теми містяться в окремому посібнику. Учні виконують їх на комбінованих уроках після вивчення окремих блоків. На уроках розв'язання творчих завдань та індивідуально, упродовж вивчення теми і довготермінові роботи.

Отже, усі способи засвоєння взаємопов'язані і кожний попередній – умова можливості засвоєння наступного. Якщо вчитель працює за цією технологією, вивчення кожної теми має складатися з трьох послідовних етапів і послідовної системи проведення уроків, до якої входять: підготовчі уроки, уроки вивчення теоретичного матеріалу за великими смисловими блоками, уроки практичного застосування і вдосконалення знань, на яких учні виконують усні й письмові практичні роботи, уроки розв'язання творчих завдань, уроки корекції і контролю знань проводяться після виконання обов'язкових практичних робіт, творчих завдань і аналізуються залежно від результату їх виконання, контрольні-залікові уроки. Отже, СЛС як дидактичний матеріал посідають певне місце у навчальному процесі. Застосування СЛС – надійний інструмент для організації творчого навчання.

Творче навчання потребує відповідної перебудови мислення. Важливо передбачити всі чотири елементи змісту освіти в тематичних поурочних планах під час добору методів і

форм організації навчання і способів оцінки ефективності навчального процесу, а також створити підручник, який був би засобом інтелектуального розвитку учнів.

Використання ЛОС на уроках у 6–7 класах закладає міцний фундамент, на який можна спиратися, вивчаючи більш складні курси в 8–10 класах.

Найефективнішим у 8–10 класах є складання конспектів-схем. Роботу над новою темою учні починають з самостійного опрацювання матеріалу. На уроках іде обмін інформацією, її аналіз. Висновки зіставляються з текстом, картами, діаграмами підручника, атласом.

Учитель допомагає внести отриману інформацію до схеми, робить доповнення, звертає увагу на найважливіше [7].

Висновки. Нині лише 30% учителів докладають максимум зусиль для того, щоб їх предмет був захоплюючим для учнів; щоб не загубити ту іскру, яка з'явилася в учнів при першому знайомстві з географією, а навпаки, перетворити її на полум'я пізнання. Решта – 70% – не розуміють або не хочуть розуміти навчальні потреби учнів. Це залежить, насамперед, від самого вчителя. Він має постійно працювати над собою; знаходитись у стані постійного пошуку для досягнення мети; винаходити нові прийоми зацікавлення учнів на уроках. Праця творчих учителів має стати взірцем для початківців.

За результатами педагогічних досліджень виявлені такі позитивні риси застосування дидактичних матеріалів на уроках географії: роботою охоплено всіх учнів, відсутня проблема з дисципліною; зростає пізнавальна активність учнів; комплексно розвиваються всі види пам'яті, підвищується ефективність запам'ятовування, а отже, і міцність здобутих знань; ураховуються індивідуальні особливості кожного школяра; здійснюється узагальнення і систематизація географічних знань; привчання дітей до самостійної праці з підручниками, навчальними посібниками, атласами та іншими джерелами географічної інформації.

Звісно, не всі проблеми знайшли відображення у статті. Зокрема, потребує подальшого дослідження питання обґрунтування методики диференційованого підходу до застосування комплексу дидактичних матеріалів на уроках географії в основній школі, виявлення впливу різних видів навчальної діяльності із застосуванням дидактичних матеріалів на розвиток особистості учнів.

Література

1. Бескова Н. Завдання шкільної географії на новому етапі розвитку освіти [Текст] / Н. Бескова // Географія та основи економіки в школі. – 2000. – № 4. – С. 2–3.
2. Душина И. В. О соотношении нормы и творчества в работе учителя географии [Текст] / И. В. Душина // География в школе. – 1997. – № 2. – С. 43–46.
3. Жекулин В. С. География в современном мире [Текст] / В. С. Жекулин // География в школе. – 1995. – С. 33–36.
4. Кобернік С. Г. Методика викладання географії в школі: навчально-методичний посібник [Текст] / С. Г. Кобернік, Р. Р. Коваленко, О. Я. Скуратович. – К. : Стафед-2, 2000. – 320 с. : іл., картосхеми.
5. Кобернік С. Г. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах : навч. посіб. [Текст] / С. Г. Кобернік., Р. Р. Коваленко, О. Я. Скуратович ; [за ред. С. Г. Коберніка]. – К. : Навч. книга, 2005. – 319 с.
6. Крючков А. В. Об использовании кроссвордов на уроках географии [Текст] / А. В. Крючков // География в школе. – 1995. – № 5. – С. 68–69.
7. Плющенко С. К. Географические диктанты [Текст] / С. К. Плющенко // География в школе. – 1995. – №5. – С. 67–68.
8. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія, 6 – 10 класи [Текст] / [кер. авт. кол.: П. Г. Шищенко, В. М. Бойко та ін.]. – К. : ВТФ «Перун», 2006. – 90 с.
9. Шляхи підвищення ефективності уроку географії : посібник для вчителя [Текст] ; [упоряд. О. Я. Скуратович]. – К. : Рад. шк., 1991. – 93 с.

10. Wikipedia [Електронний ресурс] / Енциклопедія вільного доступу. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

У статті вперше запропонована класифікація сучасних дидактичних матеріалів, можливості їх використання на уроках географії в основній школі, розкриті шляхи підвищення ефективності уроку за умов використання засобів унаочнення, карток-завдань, ігрових дидактичних матеріалів.

Ключові слова: урок географії, ефективність сучасного уроку, дидактичні матеріали, методика, класифікація сучасних дидактичних матеріалів.

В статье впервые предложена классификация современных дидактических материалов, возможности их использования на уроках географии в основной школе, а также раскрываются пути повышения эффективности урока с помощью наглядных средств обучения, карточек-заданий, игровых дидактических материалов.

Ключевые слова: урок географии, эффективность современного урока, дидактические материалы, методика, классификация современных дидактических материалов.

This article at first presents classification of modern didactical materials, possibilities of its use on geography lessons in secondary school, revealing ways of growth the efficiency of the lesson using visual aids of teaching, task-cards, playing didactical materials.

Keywords: geography lesson, the effectiveness of modern lesson, didactical materials, methods, classification of modern didactical materials.